

Katarzyna Kraczoń

Magia, wierzenia i religijność południowego Podlasia

Acta Humana nr 3, 151-154

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Kraczoń

Magia, wierzenia i religijność południowego Podlasia

W 2011 roku ukazał się trzeci tom serii wydawniczej „Tam na Podlasiu”¹, dokumentujący wierzenia i religijność subregionu kulturowego, jakim jest południowe Podlasie². Książkę wydało Towarzystwo Regionalne im. Wacława Tuwalskiego w Woli Osowińskiej przy współpracy Gminnego Ośrodka Kultury w Borkach. Tom ten jest pokłosiem dwóch sesji naukowych zorganizowanych w latach 2009–2010 (pierwsza odbywała się pod hasłem „Wiedza i wierzenia w tradycji ludowej południowego Podlasia”, druga – „Religijność południowego Podlasia. Istota i formy kultu”). Konferencje te były podsumowaniem badań terenowych prowadzonych przez pracowników naukowych i studentów Zakładu Kultury Polskiej Instytutu Kulturoznawstwa UMCS. W książce znalazły się prace o charakterze interdyscyplinarnym z zakresu etnologii, folklorystyki i historii sztuki. O potrzebie opracowywania tego typu wydawnictw piszą we wstępie redaktorzy tomu:

Seria „Tam na Podlasiu” poświęcona jest wieloaspektowym problemom kultury tradycyjnej południowego Podlasia. Jest to subregion kulturowy niezwykle bogaty w różnorodne tradycje, które nie doczekały się szczegółowego i, co się z tym wiąże, holistycznego opracowania. Jest ono niezbędne zarówno dla potrzeb mieszkańców gminy w perspektywie ściśle merytorycznej, ale także dydaktycznej i wychowawczej, jak i dla ogólnej wiedzy o tradycjach kulturowych całego obszaru województwa lubelskiego, a także całej Polski. Opracowania składające się na kolejne

---

¹ *Tam na Podlasiu III. Wierzenia i religijność*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Wola Osowińska 2011. Dotychczas w serii ukazały się następujące pozycje: *Tam na Podlasiu. Pieśni ludowe z gminy Borki i ich wykonawcy*, red. J. Adamowski, Lublin 2009 oraz *Tam na Podlasiu I. Tradycje podlaskiej obrzędowości*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin 2009. Subregion ten doczekał się już wcześniej ogólnego opracowania na temat stanu kultury ludowej. Por. *Kultura Ludowa Południowego Podlasia*, A. Mironiuk, J. Petera, C. Wrębiak, Biała Podlaska 1990.

² Podlasie południowe, zwane Podlasiem, rzadziej Podlasiem Lubelskim, powstało w XIX wieku jako region administracyjny położony w środkowowschodniej części Polski, między Wisłą, dolnym Wieprzem i Tyśmienicą, a środkowym i dolnym Bugiem, region łączący ziemie zróżnicowane etnograficznie i historycznie. Obecnie Podlasie południowe jako kraina znajduje się w granicach dwóch województw: lubelskiego i mazowieckiego.

tomy serii pełnią też istotne funkcje tożsamościowe, poprzez utrwalanie poczucia zakorzenienia w tzw. małej ojczyźnie. Przyczyniają się do odnawiania lokalnych tradycji (s. 7).

Publikację otwiera obszerny artykuł Jana Adamowskiego *Południowe Podlasie jako subregion kulturowy*, który stanowi wprowadzenie w problematykę badań. Autor, traktując badany obszar jako kategorię kulturową, poszukuje wyróżników i wartości, które charakteryzowałyby ten region. Badacz w pierwszej kolejności odwołuje się do kultury tradycyjnej, udowadniając, że zjawiska, które ją tworzą, stanowią „podstawowy budulec regionalnej tożsamości kulturowej jednostek i grup społecznych”. Znaczną część opracowania stanowi wykaz i opis wybranych i zarazem wyróżniających ten obszar cech z zakresu kultury duchowej i materialnej, które współtworzą kulturowy obraz regionu. Są to: charakterystyczne wieloskładnikowe nazwy miejscowości ze stałym epitetem tożsamościowym – „podlaski” (np. Leśna Podlaska, Janów Podlaski, Biała Podlaska, Sokołów Podlaski i in.), cechy gwarowe i ich zasięg, ugrupowanie etnograficzne, wielowyznaniowość i związana z nią zintensyfikowana religijność, strój, architektura drewniana, elementy obrzędowości rodzinnej i dorocznej (np. występowanie pewnych form kolędniczych – herodów czy wesela krakowskiego). Wymienione kategorie i osobliwości tego regionu oraz zasięg ich występowania obrazują mapy i fotografie, będące integralną częścią tego opracowania. Pozwoliły one wskazać grupę cech prototypowych o zasięgu centralnym oraz te lokalizowane w różnej odległości od centrum. Ponadto badacz, podsumowując swoją analizę, podkreśla, że cechą charakterystyczną badanego subregionu jest jego pograniczność z wyraźnie utrwalonymi cechami genetycznie wschodnimi. Nie bez przyczyny poświęcam temu artykułowi szczególną uwagę, ponieważ jest on nie tylko wprowadzeniem, ale też propozycją metodologiczną opisu i charakteryzowania regionu kulturowego. Kolejne artykuły zamieszczone w tomie są uszczegółowionymi analizami i rozwinięciem zasygnalizowanych tu problemów.

Część druga, zatytułowana *Ludowe sacrum*, zawiera opracowania dotyczące religijności ludowej. Omówiono w niej m.in. kult cudownych wizerunków maryjnych (Joanna Paczos), formy i funkcje krzyży oraz kapliczek przydrożnych znajdujących się na badanym obszarze (Mariola Tymochowicz), religijne konotacje dzwonów (Lidia Kwiatkowska-Frejlich), a także elementy religijne w wystroju wnętrza mieszkalnego (M. Tymochowicz).

Cudowne wizerunki maryjne, dzwony, krzyże, kapliczki, święte obrazy to namacalne symbole ludowej pobożności, wokół których skoncentrowane są rytuały doroczne i codzienne praktyki (zarówno w obrębie życia rodzinnego, jak i społecznego obejmującego obszar wsi bądź całego regionu). Obok tych materialnych znaków posiadających wymiar sakralny, istnieją jeszcze inne przejawy religijności zapisane w legendach ludowych i pieśniach, co zaprezentowano w kolejnych

trzech artykułach (M. Wójcicka, *Obraz religijności w legendach ludowych z południowego Podlasia*, Katarzyna Smyk, *Sacrum w dialogu z profanum. O gestach świętych i ludzkich w pieśniach ludowych z Podlasia*, J. Adamowski, *Matka Boża Leśniańska w pieśni ludowej i popularnej*). Z wymienionych tu analiz wyłania się obraz religijności badanego subregionu, skoncentrowany wyraźnie wokół kultu maryjnego, a dokładniej wokół dwóch ważnych sanktuariów: w Leśnej Podlaskiej i Kodniu³. Wartość tej religijności najlepiej oddaje bogaty repertuar pieśniowy, w którym Maryja jawi się jako opiekunka, orędowniczka wszelkich łask, uzdrowicielka, ale przede wszystkim jako ta, która błogosławi podlaskiej ziemi i całemu narodowi.

Wierzenia ludowe to tytuł trzeciej części książki. Tu znalazły się analizy oparte w całości na badaniach terenowych. Autorzy, przywołując przekazy uzyskane od nosicieli kultury tradycyjnej, dokonali uporządkowania i usystematyzowania zgromadzonych treści. Feliks Czyżewski, w artykule *Symbolika zwierząt i ptaków w wierzeniach ludowych wschodniej Lubelszczyzny*, wykorzystując strukturę definicji kognitywnej do opisu zwierząt, takich jak baran, zając czy wróbel, ukazał nie tylko relacje o świecie wierzeń, ale także stosunek reprezentantów najstarszego pokolenia do tej dziedziny wiedzy ludowej. M. Wójcicka, analizując opowieści o snach i podania wierzeniowe, zrekonstruowała obraz zmarłego w tych dwóch gatunkach tekstu. Z kolei Agnieszka Kościuk przedstawiła zakorzenione w świadomości ludowej mieszkańców południowopodlaskiej gminy wierzenia i zwyczaje związane z przestrzenią najbliższą człowiekowi. Fasetowy układ opracowania w sposób przejrzysty opisuje takie zagadnienia, jak: dom wobec przestrzeni obcej/nieznanej, czynności ochronne domostw, dom jako przestrzeń życia jego mieszkańców w kontekście wybranych świąt dorocznych i rodzinnych, a także dom a kontakt z zaświatami. W tej części publikacji nie mogło też zabraknąć tematyki demonologicznej. Ta została zaprezentowana przez Jolanę Goździk w artykule o tajemniczym tytule *Co straszy w Hołownie – czyli o podlaskiej demonologii słów kilka*. Autorka przedstawia charakterystykę wybranych demonów właściwych (diabła), półdemonów (śmierć, czarownicę, rusałkę, horum, obłąd), postaci z pogranicza demonologii i medycyny ludowej (uroczyciel, szeptucha) oraz zjawisk parademonicznych (duchy postaci zmarłych, topielców itp.). Należy podkreślić, że ta dziedzina kultury ludowej przybiera charakter reliktowy, dlatego dokumentowanie tych szczątkowych wierzeń jest szczególnie ważne. Ostatni artykuł w tej części to opracowanie Magdaleny Wójtowicz, dotyczące elementów magicznych

---

³ Cudowne wizerunki Matki Bożej Leśniańskiej i Kodeńskiej zostały umieszczone na okładkach książki. J. Paczos w swoim opracowaniu omawia też inne ważne miejsca kultu maryjnego na Podlasiu, m.in. Wołę Gułowską, Parczew, Orchówek i Horodyszczce. Pobożność Podlasian – zarówno w formach liturgicznych, jak i pozaliturgicznych – wyrażana jest jednak głównie w odniesieniu do tych dwóch sanktuariów.

w tradycyjnej religijności. Autorka, opierając się na podziale praktyk magicznych zaproponowanym przez Kazimierza Moszyńskiego, przedstawia wybrane praktyki incepcyjne, sympatetyczne, apotropeiczne i magię słowa poprzez analizę relacji zgromadzonych w trakcie badań terenowych na południowym Podlasiu.

Ostatnia część recenzowanej publikacji jest prezentacją zastosowania wybranych ludowych tradycji południowego Podlasia w działalności kulturalno-oświatowej i ma przede wszystkim wartość dokumentacyjną. Zamieszczono tu m.in. sylwetkę wybitnego śpiewaka ludowego Bronisława Kuśmierowskiego z Krasewa, przekazy Krystyny Misiak na temat sobótek oraz zespoły ludowe i kapele działające na terenie gminy Borki.

Publikację wzbogaciły także liczne fotografie ilustrujące treści opisywane w artykułach. W zamierzeniu redaktorów seria ta, obok walorów interpretacyjnych, ma mieć także wartość dokumentacyjną. Służy temu m.in. dołączona do książki płyta, na której znalazły się pieśni korespondujące z tematyką tomu (np. pogrzebowe w wykonaniu wspomnianego już Bronisława Kuśmierowskiego, ale także reprezentatywne dla południowego Podlasia), a także pod względem tematycznym, gatunkowym, jak i artystycznym – pieśni obrzędowe (m.in. pieśni sobótkowe i żniwne), kołysanki, tekst szopki z Woli Chomejowej oraz utwory instrumentalne w wykonaniu kapeli Zdzisława Marczuka. Materiały zgromadzone na płycie pochodzą z nagrań Jana Adamowskiego.

Prezentowana pozycja wydawnicza jest wartościowa z kilku powodów. Stanowi przede wszystkim próbę opisanego stanu kultury materialnej i duchowej badanego subregionu, choć nie należy traktować jej jako opracowania całościowego. Niewątpliwie największym atutem tej publikacji jest to, że zamieszczone w niej artykuły są naukowymi analizami prowadzonych od kilku lat badań terenowych. Są to opracowania pozwalające utrwalić te elementy z zakresu religii, wierzeń i magii, które przetrwały jeszcze w pamięci najstarszych mieszkańców wsi. Bezpośrednie relacje pozwoliły badaczom zrekonstruować obraz człowieka, który za pomocą praktyk religijnych, wierzeń, czynności magicznych porządkuje świat, wyrażając w ten sposób swój stosunek do Boga, do swojej pracy, codzienności i tego, co go otacza. Ten podmiotowy punkt interpretowania świata jest obecny w większości zaprezentowanych tu analiz.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że trzeci tom serii wydawniczej „Tam na Podlasiu” adresowany jest nie tylko do mieszkańców i miłośników południowego Podlasia, ale także do nauczycieli, studentów, wszystkich zainteresowanych kulturą lokalną i zachowaniem dziedzictwa kulturowego oraz szeroko rozumianych badaczy kultury, którym książka ta z pewnością przybliży wciąż żywe tradycje podstawowych dziedzin, które kształtowały i wciąż modelują światopogląd społeczności lokalnych – religii, tradycyjnych wierzeń i magii.